

İbn Kemmûne ve Felsefesi*

Ibn Kammuna and his Philosophy

• Oğuzhan YARAR^a

^aKastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Felsefe ABD,
Kastamonu, Türkiye

Received: 18.03.2022
Received in revised form: 22.03.2022
Accepted: 02.04.2022
Available online: 19.08.2022

Correspondence:
Oğuzhan YARAR
Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Felsefe ABD,
Kastamonu, Türkiye
yarar.oguzhann@gmail.com

*Fatma Zehra Pattabanoğlu,
İbn Kemmûne ve Felsefesi,
Elis Yayınları, Ankara 2014, 300 Sayfa,
ISBN: 9758774719

ÖZ İşbu çalışmada İslâm dünyasının on üçüncü yüzyılında yaşamış Yahudi âlim İbn Kemmûne'yi konu edinen bir monografi değerlendirilecektir. Değerlendirmeye konu olan monografi, Fatma Zehra Pattabanoğlu tarafından kaleme alınan *İbn Kemmûne ve Felsefesi* serlevhali kitaptır. Yazar kitabında, İbn Kemmûne'nin hayatını bilhassa da felsefesini ve hatta metafizik düşüncesini nokta-i nazara alır. Nitekim İbn Kemmûne'nin kıymet-i harbiyesi hem yaşadığı dönem hem de özgün düşünceleri bakımından elzemdir. O, İslâm dünyasının klasik dönemiyle tevarüs eden mirasın inkişafı ile başlayan yenilenme dönemi içerisinde bulunmuştur. Bu dönem, İslâm âlimlerinin birbirleriyle kurdukları etkileşim sonucu oluşan yeni bir yapılanmadır. İbn Kemmûne de fizikten metafiziğe, meteorolojiden mineralojiye kadar muhtelif alanlarda çalışmalar yapmış olması hasebiyle döneminin siyasi ve fikri yapısını anlamak bakımından mühim bir konuma haizdir. Zira o, yeni yapılanma içerisinde bir yanda Meşşâî diğer yanda İshrâkî çizginin bulunduğu tartışmaların tam ortasında kalmıştır; çünkü hem İbn Sînâ'nın hem de Sühreverdî'nin eserine şerh düşmüştür. Bu bakımdan üzerindeki etkin yapının teşhisi tartışılmalıdır. Pattabanoğlu da çalışmasıyla bu tartışmaya dâhil olur ve ağırlıklı İbn Kemmûne'nin Meşşâî yönüne dikkat çekmeye çalışır. Ayrıca mevcut tartışmanın dışında İbn Kemmûne'nin özgün düşüncelerinden birine de hassaten eğilerek, yaygın kullanımıyla bilinen *tabula rasa* anlayışının on üçüncü yüzyılda İbn Kemmûne tarafından ifade edildiğini aktarır. Nihayetinde kitap, hem İbn Kemmûne üzerine yapılacak yeni çalışmalara zemin hazırlaması hem de İbn Kemmûne'nin mevcut tartışma içerisindeki konumunun teşhisi bakımından sahil yaklaşılarda bulunur.

Anahtar Kelimeler: İbn Kemmûne; İslâm düşüncesi; Meşşâîlik; İshrâkîlik

ABSTRACT In this study, the monograph named Ibn Kammuna and her Philosophy written by Fatma Zehra Pattabanoğlu about the Jewish scholar Ibn Kammuna who lived in the thirteenth century of the Islamic world will be evaluated. The author deals with Ibn Kammuna's life, especially her philosophy and even her metaphysical thought. As a matter of fact, the value of Ibn Kammuna is essential both in terms of the period in which he lived and his original thoughts. He was in a period of renewal that began with the development of the legacy inherited from the classical period of the Islamic world. He was in a period of renewal that started with the development of the legacy from the classical period of the Islamic world. The fact that Ibn Kammuna worked in various fields from physics to metaphysics, from meteorology to mineralogy is important to understand the political and intellectual structure of his period. As a matter of fact, he was in the middle of the discussions with the Peripatetic line on one side and the Ishraq line on the other. Because he commented on the work of both Avicenna and Suhrawardi. In this respect, the diagnosis of the effective structure on it has been the subject of discussion. Pattabanoğlu also participates in this discussion with her work and tries to draw attention to the Peripatetic aspect of Ibn Kammuna. At some time she pays special attention to one of Ibn Kammuna's original thought, apart from the current discussion. She states that the understanding of *tabula rasa*, known for its widespread use, was expressed by Ibn Kammuna in the thirteenth century. Finally, the book provides authentic approaches both in terms of laying the groundwork for new studies on Ibn Kammuna and diagnosing the position of Ibn Kammuna in the current debate.

İslâm dünyası muhtelif din, dil, ırk ve mezheplerin bir arada yer aldığı bir medeniyet olarak düşünce tarihine ev sahipliği yapmıştır. İslâm'ın Klasik Dönemi'nin (M.S. 6-11. yüzyıl) ardından gelen Erken Yenilenme Dönemi (12-16. yüzyıl), İslâm âlimlerine tevarüs eden yöntemlerin inkişafının oluşturulduğu yeni bir yapılanmadır. Bu yapılanmada düşünürlerin muhalefet ve mutabakatları sonucunda ekolleşmeler de beraberinde gelmiştir. İbn Kemmûne (ö. 683/1284) de İslâm düşüncesinin değişim, dönüşüm ve aktarımının nasıl gerçekleştiğini görmek bakımından bu dönemde, bu topraklarda, felsefe ve bilim üreten Yahudi bir âlim olarak mühim bir yere hâizdir. Tam künyesi İzzü'd-Devle Sa'd b. Mansur b. Sa'd b. el-Hasan b. Hibetullah b. Kemmûne, el-İsrâîlî e-Bağdâdî olan İbn Kemmûne; mantık, fizik, metafizik, ahlâk, siyaset, astronomi, tıp, dinler tarihi, meteoroloji ve mineraloji gibi muhtelif alanlarında çalışmalar yapmıştır. Onun çok yönlü kişiliği döneminin tarihî, siyasî ve fikrî yapısını kavramak bakımından önem arz etmektedir.

Ancak daha birkaç yıl öncesinde ülkemizde yapılan çalışmalara bakıldığında, İbn Kemmûne'ye dair çok az bilginin mevcut olduğu görülmektedir. Nitekim Fatma Zehra Pattabanoğlu da bu alandaki eksikliği önceden fark etmiş olacak ki, evvela 2007 yılında *İbn Kemmûne ve Felsefesi* başlıklı Doktora Çalışmasıyla¹ literatüre katkıda bulunmuş, ardından çalışmasını genişleterek aynı başlıkla yedi yıl sonra kitaplaştırmıştır. Nitekim Pattabanoğlu kitabını, İbn Kemmûne düşüncesinin farklı biçimlerde ele alınabilecek muhtelif çalışmalara zemin hazırlaması ve yol gösterici olması sebebiyle monografi türünde kaleme aldığını ifade eder. (s. 12)

İbn Kemmûne ve Felsefesi'nin bütünü dört bölümden ve üç yüz sayfadan müteşekkildir. Adıyla da müsemma olarak İbn Kemmûne'nin hayatını ve felsefî düşüncelerini konu edinir. Yazar, kitabının ilk bölümünde İbn Kemmûne'nin hayatını, eserlerini ve etkilerini anlatır (s. 15-36). İkinci bölümünde, İbn Kemmûne'nin mantık alanındaki görüşleriyle kısa bir giriş yaptıktan sonra metafizik düşüncesine geçer ve bu bölümü; metafizik kavramlar, zorunlu varlık, Tanrı-âlem ilişkisi bağlamında serdedir (s. 37-144). Üçüncü bölümünde İbn Kemmûne'nin tabiat görüşünü gerek tabiî cisimlerin arazlarını gerek unsurlarını gerek hareketlerini hem Ay-altı hem de Ay-üstü âlemle irtibatlı olarak ortaya koyar (s. 145-212). Dördüncü ve son bölümünde ise İbn Kemmûne'nin nefis görüşünü temele alarak onun bilgi, ahlâk ve siyaset görüşleriyle teşmil eder (s. 213-280).

Yazar kitabını terkip ederken İbn Kemmûne'nin matbu ve yazma tüm eserlerine dayanır. Bu eserler arasında İbn Kemmûne'nin gerek müstakil eserleri gerekse seleflerine yaptığı şerhler bulunmaktadır. Şerhler arasında, İbn Sînâ'ya (ö. 428/1037) yapılan *Şerhü'l-İşârât* ve Sühreverdi'ye (ö. 587/1191) yapılan *et-Tenkîhât fi Şerhi't-Telvîhât* adlı eserlere hassaten yer verilir. Bunun nedeni ise İbn Kemmûne'nin Meşşâi mi yoksa İşrâkî mi olduğu tartışmasında, hakkında verilecek yargı için her iki alana dair farklı ve benzer görüşleri okuyucunun idrakine açmak olsa gerek. Diğer yandan İbn Kemmûne'nin selefleri olan Fârâbî (ö. 339/950) ve Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) ayrıca muasırı olan Şehrezûrî'ye (ö. 1288'den sonra) yapılan atıflar da göze çarpmaktadır. Yazarın monografiye konu olan düşünürü ele alırken diğer yandan birçok İslâm âlimini ve onların muhtelif görüşlerini kitaba dâhil etmesi, çalışmanın sarahati bakımından da önem arz etmektedir. Bu iktibaslar sayesinde okuyucu, hem İbn Kemmûne'nin görüşlerini diğer İslâm âlimleri ile karşılaştırma, benzerliklerini ve farklılıklarını ayırt etme imkânı bulmakta hem de farklı eserlere de yönlendirilmektedir.

¹ Fatma Zehra Pattabanoğlu, *İbn Kemmûne ve Felsefesi*, Marmara Üniversitesi SBE., Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, İstanbul 2007, 251 sayfa.

Pattabanoğlu, İbn Kemmûne'nin müstakil eserleri içerisinde de *el-Cedîd fi'l-hikme*'yi temele alır. Yazar, bu eserin mantık, tabiat, nefis, akıl ve zorunlu varlık olarak tertip edildiğini, keza bu tertibin İbn Sînâ'da da aynı biçimde fizikten metafiziğe doğru olduğunu aktarır (s. 13). Nitekim kendisi de İbn Kemmûne'nin düşünce sistemini serdetmeye mevcut tertibe uyarak mantık bahsiyle başlar. Ancak yazar hem İbn Kemmûne'nin bir mantık bilimci olduğunu, mantığın önemi ve yararı üzerinde durduğunu söylemekte hem de mantık bahsine yalnızca beş sayfa ayırmaktadır. Bu sayfalar arasında her ne kadar İbn Kemmûne'nin mantığa dair görüşlerinin genel çerçevesi çizilmişse de onun burhan yöntemini kullandığı ve bu yöntemle düşüncelerini serdettiği nazar-ı itibara alındığında, mantık bahsinin yazar tarafından derinlemesine incelenmesi beklenmektedir.

Bölümün muhtevasında yazar, mantık bahsinden sonra fizik yerine metafizik bahsi ele alarak İbn Sînâ ve İbn Kemmûne'nin mevcut tertibinden ayrılır ve metafizik, fizik, nefis biçimindeki özgün tertip oluşturur. Bu bölüm kitabın nicelik bakımından üçte birini kapsayan en geniş kısmını, nitelik bakımından ise en derin bahsini oluşturduğu metafizik kısımdır ve bu kısmın eserin bel kemiğini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Burada yazar evvela İbn Kemmûne'nin *umur-i amme*, yani metafiziğin genel kavramları olan varlık-yokluk, birlik-çokluk, zorunluluk-imbânsızlık-imbânlılık, öncelik-sonralık, sebep-sebeplilik, illet-malul, cevher ve araz hususlarına dair açıklamalarda bulunur. Böylelikle İbn Kemmûne'nin varlık kavramını apaçık ortaya çıkarır. Yazara göre İbn Kemmûne, varlığı evvela mümkün ve zorunlu olarak ikiye ayırır ve ardından zorunlu varlığı da kendisinden ötürü ve başkasından ötürü zorunlu varlık olarak ikiye ayırır (s. 46-52). Bu tasnifi Fârâbî ve İbn Sînâ'dan beri İslâm dünyasında görmek mümkündür.

Ardından yazar, kadim bir tartışma olan varlık ve mahiyet ayrımını ele alır. İbn Kemmûne'nin ayrımına göre her mümkün varlık, mevcut olabilmesi için bir sebebe muhtaçtır, sebep ise mahiyettir, bu bakımdan mahiyet mevcudata sonradan arız olmuştur, dolayısıyla mümkün olanlarda varlık ve mahiyet ayrımı bulunur lakin Zorunlu Varlık hiçbir sebebe muhtaç değildir; çünkü o kendisi bizatihi sebeptir ve onun varlık ile mahiyeti birdir, O, mümkün varlıkların mevcut olmalarının muhtaç oldukları İlk Mebde'dir (s. 52-60). Dolayısıyla yazara göre, İbn Kemmûne'nin kozmolojik anlayışı, Zorunlu Varlık olan Tanrı'nın yaratıcı tasavvuruyla çizilir (s. 79-80). Tanrı, zat bakımından her şeye öncel ve yegâne sebeptir, âlem ise zat bakımından sonradan, zaman bakımından O'nunla birliktedir ve O'ndan vaki olmuştur (s. 64-67). Vukuat ise O'ndan sudûr ederek husule gelir ve sudûr Tanrı'ya en yakın olan İlk Akıl'a ve ondan da diğer gök cisimlerine ve feleklere, ardından Ay-altı âleme değin sürer (s. 130-139). İbn Kemmûne'nin sudûr anlayışının ekseriyetle İbn Sînâ'nın ve yer yer de Sühreverdî'nin şerhlerinden istifade edilerek müteşekkil olduğunu görmek, yazarın verdiği dipnotlarla da mümkündür. Nitekim yazarın İbn Kemmûne'nin müstakil eserlerinden yaptığı iktibaslarda sudûr anlayışı "nur" kavramıyla serdedilmez, "nur" kavramı daha çok onun *Telvîhât* şerhinden yapılan iktibaslarda göze çarpar ki bu da Sühreverdî'nin görüşlerini açıklamak için olsa gerektir. Dolayısıyla yazar bu hususta İbn Kemmûne'nin daha çok Meşşâî yönüne dikkat çeker.

Ayrıca burada yazarın tenkide şayan kısmı, İbn Kemmûne'nin sudûr anlayışını izhar ettikten sonra, Tanrı'dan sadır olan İlk Akıl ve gerçekleşen teselsül ile Ay-altı âleme değin süren husul, yani Tanrı, gök cisimleri ve gök küreleri ile yeryüzü arasında kurulacak bağlantıyı kendi özgün tertibi hasebiyle daha ileri bir bölüme, tabiat bahsinin sonuna yerleştirmesidir. Nitekim ikinci bölümün konusu olan metafizikten üçüncü bölümün konusu olan fiziğe geçiş, ilk bakışta okuyucu tarafından bir kopukluk olarak sezilenmektedir ve aradaki bağ kurulamamaktadır. Anca bu kopukluk, ikinci bölümün peşi sıra

gelen üçüncü bölümün sonunda fiziksel olarak ve daha sonra dördüncü bölümde nefsanî olarak yazar tarafından giderilir ve İbn Kemmûne'nin felsefesi kozmolojik bütünlük ile izhar edilir.

Tabiat serlevhalı üçüncü bölümde yazar, İbn Kemmûne'nin tabiat alanına dair genel kurucu yasaları olan arazlarını; hareket, zaman, mekân, nicelik, nitelik gibi hususları açıklar (s. 145-175). Hareket bahsinde sonra tabii cisimleri, cisimlerin imtizacı ile meydana gelen unsurları, unsurların mizacı ile vaki olanları, vuku bulanların kevn ve fesadını mantıkî bir teselsül ile izhar eder (s. 176-207). Bu teselsül Ay-üstü âlemdeki gibi Tanrı, İlk Akıl ve diğer gök küreleri ile şeref sırasına göre aşağıya doğru değil; ilk cisim, cisimlerin tekevvünü, madenler, bitkiler ve hayvanlar biçiminde varlık mertebesine göre yukarıya doğru, yani arazdan cevhere doğrudur. Böylelikle bölümün sonuna değin yeryüzündeki mevcudat açıklanır ve sonunda gök kürelerinin Tanrı'dan sudûru ile gerçekleşen teselsül serdedilerek âlemin fiziksel bütünlüğü sağlanır. Ancak Yer ve Gök arasındaki mevcut mufârakat da dikkat çekilir. Ay-altının kevn ve fesada tabi maddesel süflî âlem; Ay-üstünün ise kevn ve fesattan münezzeh ulvî âlem olarak betimlenir (s.187).

Dördüncü ve son bölümde ise yazar, İbn Kemmûne'nin nefis anlayışını onun bilgi, ahlâk ve siyaset görüşleriyle irtibatlı olarak alt başlıklarda serdeder. Bilgi, ahlâk ve siyaset düşüncesi için ayrı bir bölüm oluşturmaz. Yazar bölüme, nefsin varlığı ve ispatı ile giriş yaptıktan sonra onun mahiyetine geçer. İbn Kemmûne'nin nefis anlayışının Aristoteles'ten tevarüs alındığı haliyle "organı olan tabii cismin ilk yetkinliği" biçiminde tanımlandığını iktibas eder (s. 216). Nefis, kadim anlayıştaki gibi insanî, hayvanî ve nebatî olarak tasnif edilir. Buradaki mufârakat ise nefis ile ruh arasındadır. Ruh, İbn Kemmûne tarafından nefis-i nâtika değil, nefsin organı olarak kabul edilir, yeri kalptir, görevi ise nefsin idrak güçlerini bedene ve oradan da bedeninin her yanına taşımaktır, ayrıca kendi içinde hayvanî, nefsanî ve tabii olarak da tasnif edilir (s. 230).

İbn Kemmûne'nin nefis anlayışının hem ulvî hem süflî âlemlerle irtibatı onun "Fa'âl Akıl ve İttisal Teorisi"ni kullanmasıyla ortaya çıkar. Nitekim nefsin kemâl mertebesi olan insani nefis, hem ulvî âlemlerle epistemolojik bakımdan ilişki kurarak ittisal eder hem de süflî âlemdeki eylemlerimize yön vererek ahlâkî alanı oluşturur. Böylelikle yazar İbn Kemmûne ve İttisal Teorisi'ni serdederek onun kozmolojik bütünlüğünü nefsanî olarak da açığa çıkarır. Ayrıca İbn Kemmûne'nin nefis, bilgi ve ahlâk görüşlerinin birbiri ile irtibatlı oluşu ve yazarın onunla ittifak kurarak sarîh bir biçimde konuyu işlemesi, okuyucunun zihninde oldukça sahîh bir tasavvur meydana getirmektedir.

Ancak tam bu noktada İbn Kemmûne'nin özgün düşüncelerinden biri olarak addedilen mühim bir meseleye hassaten değinmek gerekmektedir. Yazar onun epistemolojik anlayışını ve müdrîk varlığının idrakinin imkânını serdederken, "Ona göre insanın akli doğuştan boş olduğu için, bilgileri sonradan elde etmektedir." biçiminde bir ifade ortaya koyar (s. 239). Daha sonra İbn Kemmûne'nin "doğuştan insan nefsinin cevheri, bütün akli suretlerden yoksun"dur biçimindeki düşüncesini iktibas ederek, bilgi aşamasında evvela beş duyunun yaratıldığını ardından temyiz gücü ile akli kavrama yeteneğinin hâsıl olduğunu açıklar (s. 250). Bu düşünce ilk bakışta literatürdeki kullanımıyla "*tabula rasa*"yı hatırlatmaktadır. Nitekim müdrîk bir varlık olan insanın zihninin boş olması ve hiçbir bilgi ile hulk olmaması, ona ilk verilen yetilerin dış dünyanın bilgisini almaya yönelik olan beş duyu olması, bilginin deneyim ile kazanıldığı biçiminde yorumlamanın yanlış olamayacağını gösterir. Bu bakımdan "*tabula rasa*"nın İbn Kemmûne tarafından 13. yüzyılda serdedildiğini söylemek mümkün görünmekle birlikte altının çizilmesi gereken de bir husustur.

Kitabın terkihi hülâsa edilirse şayet; felsefenin her alanında kendisini yetiştirmiş bir filozof olan İbn Kemmûne'nin gerek müşahhas fikirleri gerekse mensubiyet kurduğu tartışılan Meşşâî ve İşrâkî çizgisi yazar tarafından çok yönlü bir bakış açısıyla okuyucunun idrakine açılmıştır. Nitekim yazar, çalışmasının sonunda kendi fikirlerini de beyan ederek, İbn Kemmûne'nin daha çok Meşşâî çizgide yürüdüğüne işaret etmekte, diğer taraftan da İşrâkî söylemlerinin de olduğunu ifade etmektedir (s. 281). Asıl mesele ise yazarın bu çalışmayı hazırlamasıyla birlikte yapılacak yeni tartışmalara zemin oluşturmasıdır.

Son olarak kitabın dil ve üslubuna baktığımızda, gerek İbn Kemmûne'nin düşünce sisteminin İslâm dünyasının 13. yüzyılında teşekkül etmiş olması gerekse yazarın İslâmî ve felsefi terminolojiye sadık kalması hasebiyle okuyucudan alana dair fazladan ilgi ve bilgi beklenmektedir. Ancak yazar yine de teknik terimleri olduğu gibi bırakmayarak parantez içlerinde günümüz karşılıklarını vererek anlaşılabilirliği artırmaktadır. Ayrıca metin içindeki kilit kavramların Arapça karşılıklarını da belirterek okuyucunun benzer hususlar arasına çizgi çekmesini ve zihindeki tasavvurunu netleştirmesini kolaylaştırmaktadır. Nitekim nokta-i nazarımızı kitabın felsefi bir içeriğe sahip olduğuna çevirirsek, terminolojik bir dil ihtiva etmesinin kaçınılmaz gerçek olduğunu hatırlar ve kavramsal çeşitliliğin düşünce tasavvuruna sarih ve sahih bir katkıda bulunduğunu da idrak ederiz.

Binaenaleyh, kitap alanında ilklerden olması hasebiyle İslâm felsefesinin her alanını kapsayan bir çalışma değildir. Nitekim yazarın da ifade ettiği üzere, bu çalışma henüz tez aşamasındayken İbn Kemmûne hakkında Türkçede yalnızca bir ansiklopedi maddesi yer etmektedir ve çalışmanın bitmesine yakın ve kitaplaştırılması sırasında geçen sürede (yaklaşık yedi yıl) birkaç çalışma henüz yapılmıştır (s. 12). Bu bakımdan kitap oluşmadan evvel İbn Kemmûne'nin eserlerinin çoğunun yazma nüsha olması ve hakkındaki çalışmaların yetersizliği nazar-ı itibara alındığında, yazarın çalışma alanının zorluğu fehm edilmektedir. Ancak nihayetinde yazar, İbn Kemmûne'yi her yönüyle tanıtmakta ve onun felsefesini mantıkî tahliller ile muhakeme ederek tümel biçimde ortaya koymakta ve çalışmasını tahkikatla oluşturarak İslâm Felsefesi Tarihi alanına önemli bir katkı sağlamaktadır.